Γ. ΒΕΛΕΝΗΣ - Π. ΑΔΑΜ-ΒΕΛΕΝΗ

Η ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΠΟΛΗ ΤΩΝ ΠΕΤΡΩΝ. ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Στη φετινή ανασκαφική περίοδο[1] της ελληνιστικής πόλης των Πετρών δόθηκε προτεραιότητα σε θέματα που σχετίζονται με τη χωροθέτηση των λειτουργιών, όπως: η θέση του νεκροταφείου, η παρουσία πυρήνων δημόσιας ζωής και το οδικό δίκτυο του οικισμού, για το οποίο προέκυψαν σαφείς ενδείξεις στην προηγούμενη ανασκαφική περίοδο[2] (Σχ. 1).

Αναφορικά με το ελληνιστικό νεκροταφείο υπήρχε βάσιμη υποψία ως προς τη θέση του. Τρία χρόνια πριν είχε περισυλλεγεί βάση επιτύμβιας στήλης και μαρμάρινα σπαράγματα αναγλύφου μέσα από σωρούς λίθων στα όρια ενός χωραφιού νοτιοανατολικά του οικισμού (ιδιοκτησία Τσομπανίδη). Η αρνητική στάση του ιδιοκτήτη δεν επέτρεψε τη διενέργεια συστηματικής ανασκαφής σε κείνη τη θέση και έτσι το θέμα έμεινε ανοικτό (Εικ. 1).

Φέτος, πολύ κοντά στο νοτιοανατολικό όριο του οικισμού, φάνηκαν πεσμένα οστά στην παρειά του ανηφορικού δρόμου που ανοίχτηκε πριν 30 χρόνια. Διενεργήθηκε μικρή ανασκαφική έρευνα στην οποία διαπιστώθηκε ανοικτή ελληνιστική ταφή δύο νεκρών, ενός ενήλικου ατόμου και μιας νεαρής κοπέλας. Δίπλα στο κεφάλι της νεαρής υπήρχε μικρός αμφορίσκος με οριζόντιες ραβδώσεις, ενώ στον λεπτό καρπό του χεριού της φορούσε οστέινο βραχιόλι (Εικ. 2).

Το ίδιο βράδυ παραδόθηκε από το δάσκαλο του χωριού Π. Χατζηκωνσταντίνου χάλκινη ελληνιστική φιάλη με την πληροφορία ότι ανασύρθηκε, λίγες μέρες πριν, από χώρο 15 μ. νοτιοανατολικά της προηγούμενης ταφής, όπου πράγματι διαπιστώθηκαν ανθρώπινα οστά σφηνωμένα στην παρειά του ίδιου δρόμου. Η επίχωση πάνω από τις δύο ταφές που προαναφέρθηκαν κυμαίνεται γύρω στο 1,5-2 μ., γεγονός που μας ενθαρρύνει για τον προγραμματισμό μιας μελλοντικής ανασκαφής, αφού φυσικά λυθεί το ιδιοκτησιακό καθεστώς. Θετικό πάντως είναι ότι εντοπίστηκε η θέση του νεκροταφείου. Έτσι όπως βρίσκεται στα νοτιοανατολικά του λόφου, αποτελεί το αντίστοιχο όριο του οικισμού το οποίο μπορούμε να υπολογίσουμε κατά προσέγγιση. Αξίζει να σημειωθεί πως η παρουσία του οχυρωματικού περίβολου διαπιστώθηκε

1. Στην ανασκαφή φέτος συνεργάστηκαν η Ε. Δαλαμπύρα, πτυχιούχος αρχαιολογίας και η Χ. Ανδρεΐδου, φοιτήτρια του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Α.Π.Θ.

2. Τα πρώτα συμπεράσματα για την πολεοδομική συγκρότηση του οικισμού ανακοινώθηκαν στο XIII Διεθνές Συνέδριο Κλασικής Αρχαιολογίας: G. Velenis, Städtbauliche Forschung von Petres (1984-1988), XIII International Congress für Classische Archäologie, Berlin 1988 (τα πρακτικά τυπώνονται).

Σχ. 1. Πέτρες. Γενικό τοπογραφικό του λόφου.

στις άλλες τρεις πλευρές του λόφου (βόρεια, νότια και δυτική) και απομένει η ανατολική πτέρυγα που χωρίζει τον οικισμό από το νεκροταφείο.

Συστηματική ανασκαφή διενεργήθηκε στην περιοχή της δημόσιας κρήνης, όπου είχε αποκαλυφτεί, από την προηγούμενη χρονιά, μικρό τμήμα δρόμου πλάτους 2,70 μ. και πήλινος αγωγός με κατεύθυνση προς την πηγή από όπου τροφοδοτείται ο σημερινός οικισμός των Πετρών (Σχ. 2). Η έρευνα έδειξε ότι η κρήνη βρίσκεται στη στροφή του δρόμου, ο οποίος μετά την καμπή ανηφορίζει και ακολουθεί την πορεία του πήλινου αγωγού. Ο δρόμος διατηρεί το πλάτος του με κάποιες αυξομειώσεις που ορίζονται από τα μέτωπα των σπιτιών. Η πρώτη κατοικία ανατολικά του δρόμου είναι στενομέτωπη, όπως και εκείνες που παρουσιάστηκαν πέρυσι, με πιθεώνα και

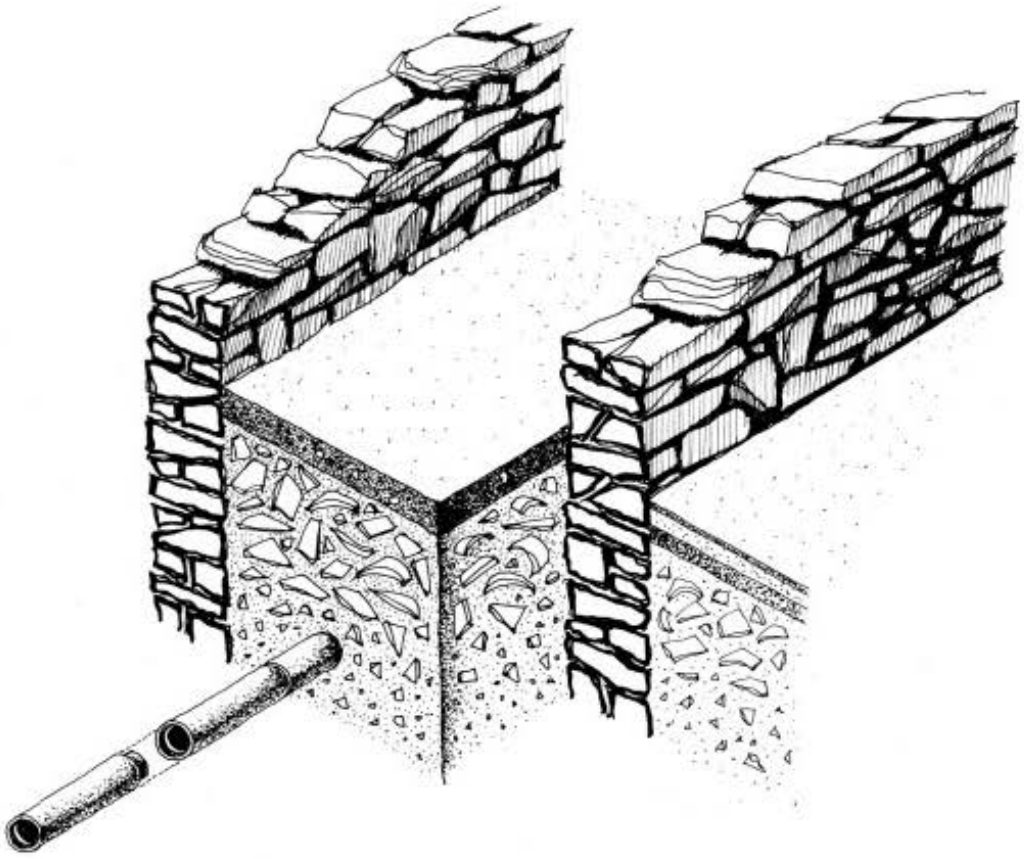

Σχ. 2. Κατασκευαστική λεπτομέρεια του οδοστρώματος και του πήλινου αγωγού στον ανασκαφικό τομέα της κρήνης.

τη γωνιά του πέτρινου μύλου στο ισόγειο[3]. Τα υπόλοιπα κτίρια δεν ανασκάφτηκαν στο σύνολό τους, παρά μόνον στους χώρους που γειτνιάζουν με το δρόμο (Σχ. 3).

Κρίνοντας από την έκταση και τη μορφή του λόφου, μπορούμε με σχετική ασφάλεια να θεωρήσουμε το δρόμο με τον υπόγειο πήλινο αγωγό, ως την κυριότερη οδική αρτηρία, κατάλληλη για μεταφορές, ίσως και κίνηση τροχοφόρων, αφού η κλίση του δρόμου δεν ξεπερνά το 12%. Υπενθυμίζεται ότι ο λόφος πάνω στον οποίο είναι κτισμένος ο οικισμός, έχει ιδιαίτερα απότομες κλίσεις που κυμαίνονται από 15 έως 45%. Επομένως, σύμφωνα με τα φυσικά και ανασκαφικά δεδομένα, ο κεντρικός δρόμος είχε ελικοειδή μορφή με μικρή σχετικά κλίση και παρακλάδια περισσότερο απότομα και κλιμακωτά για σύντομες μετακινήσεις των πεζών (Σχ. 4, Εικ. 3).

Ένα από τα στενά αυτά δρομάκια, μια ρύμη δηλαδή, αποκαλύφτηκε ανάμεσα στα σπίτια του νότιου πλατώματος (Σχ. 4). Το πλάτος της κυμαίνεται από 0,90 μ. έως 1,30 μ., μέγεθος που μόλις επιτρέπει το συναπάντημα δύο ατόμων. Από το

3. Γ. Βελένης, Νεότερες έρευνες στα ελληνιστικά σπίτια των Πετρών, Το Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και Θράκη, 1, 1987, 9-18, σχ. 2. Επίσης βλ. E. Photos, World Archaeology, 20, 3, 1989, 411 κ.ε.

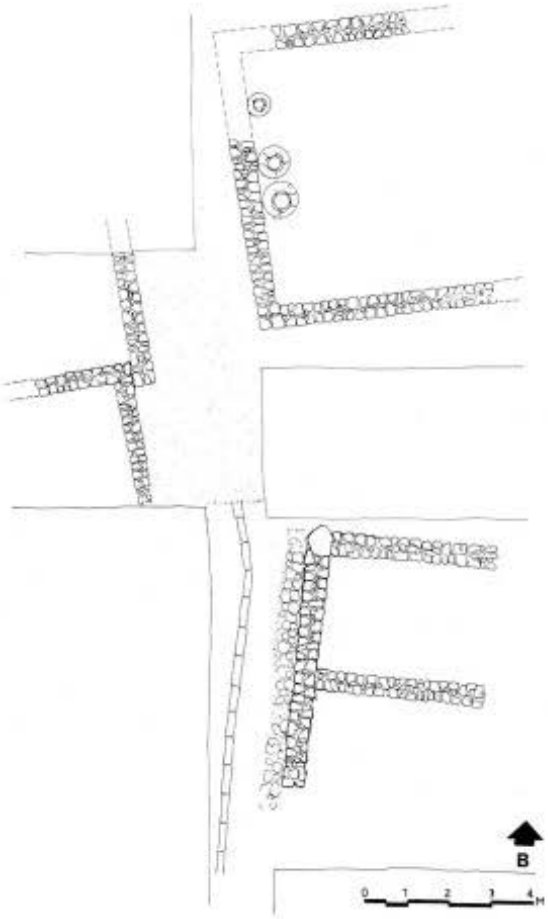

Σχ. 3. Κάτοψη στον ανασκαφικό τομέα της κρήνης.

οδόστρωμα της ρύμης έχει διασωθεί μικρό μόνον τμήμα λιθόστρωτου, κατασκευασμένο με πλακοειδείς ασβεστόλιθους (Εικ. 4). Ο κτιστός αγωγός παροχής νερού που αποκαλύφτηκε, πριν πέντε χρόνια, σε χαμηλότερη στάθμη δηλώνει την παρουσία κάποιου παλιότερου δρόμου στην ίδια θέση από προηγούμενη φάση του πολεοδομικού ιστού και προφανώς την ύπαρξη μίας ακόμη κρήνης στη νότια γειτονιά του οικισμού. Ένδειξη παρουσίας τρίτης κρήνης που εξυπηρετούσε το δυτικό τμήμα του οικισμού, αποτελούν οι πήλινοι σωλήνες που βρέθηκαν φέτος σε στρώμα καταστροφής ενός σπιτιού στα βορειοδυτικά του ίδιου πλατώματος (Εικ. 5).

Τα ευρήματα της ανασκαφής δεν είναι εντυπωσιακά. Ας μην ξεχνάμε όμως ότι βρισκόμαστε σε πυρήνες κατοικιών ημιαστικού χαρακτήρα που χρονολογούνται από τα τέλη του 3ου ως τις αρχές του 1ου αι. π.Χ. Η κεραμική είναι ανάλογη με εκείνη που βρέθηκε σε προηγούμενες ανασκαφικές περιόδους. Αβαφή αγγεία καθημερινής χρήσης, εμπίεστα πινάκια, ανάγλυφη κεραμική με φυτικά ή αφηγηματικά θέματα, και δείγματα οστράκων τύπου δυτικής κλιτύος. Όλα περιμένουν τη σειρά τους για καθαρισμό και συγκόλληση στα εργαστήρια.

Στο χώρο της ανασκαφής συναρμολογήθηκαν πρόχειρα δύο οπαίες κεραμίδες

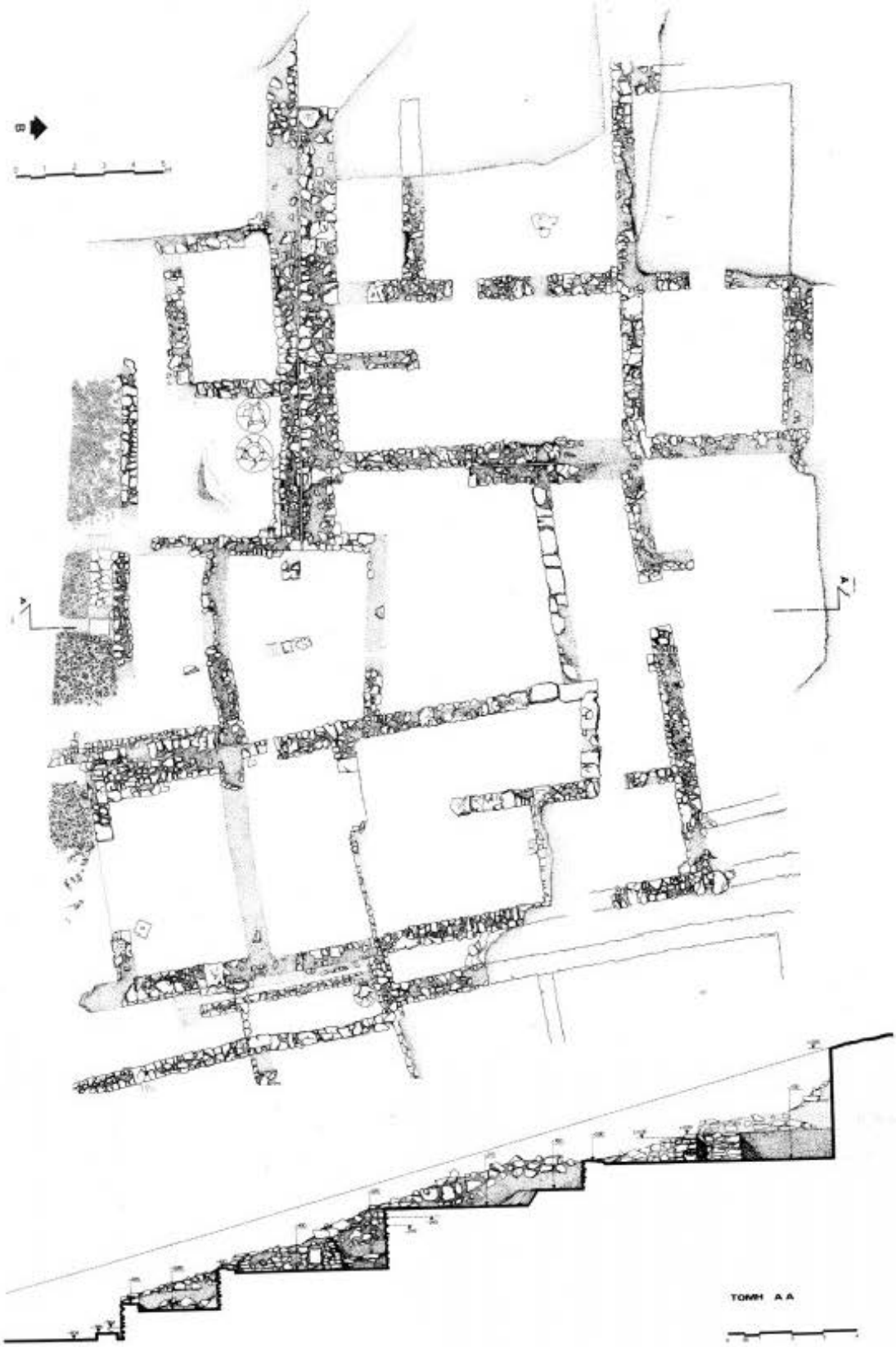

Σχ. 4. Κάτοψη και τομή στον ανασκαφικό τομέα του νότιου πλατώματος (η ρύμη στο ανατολικό τμήμα).

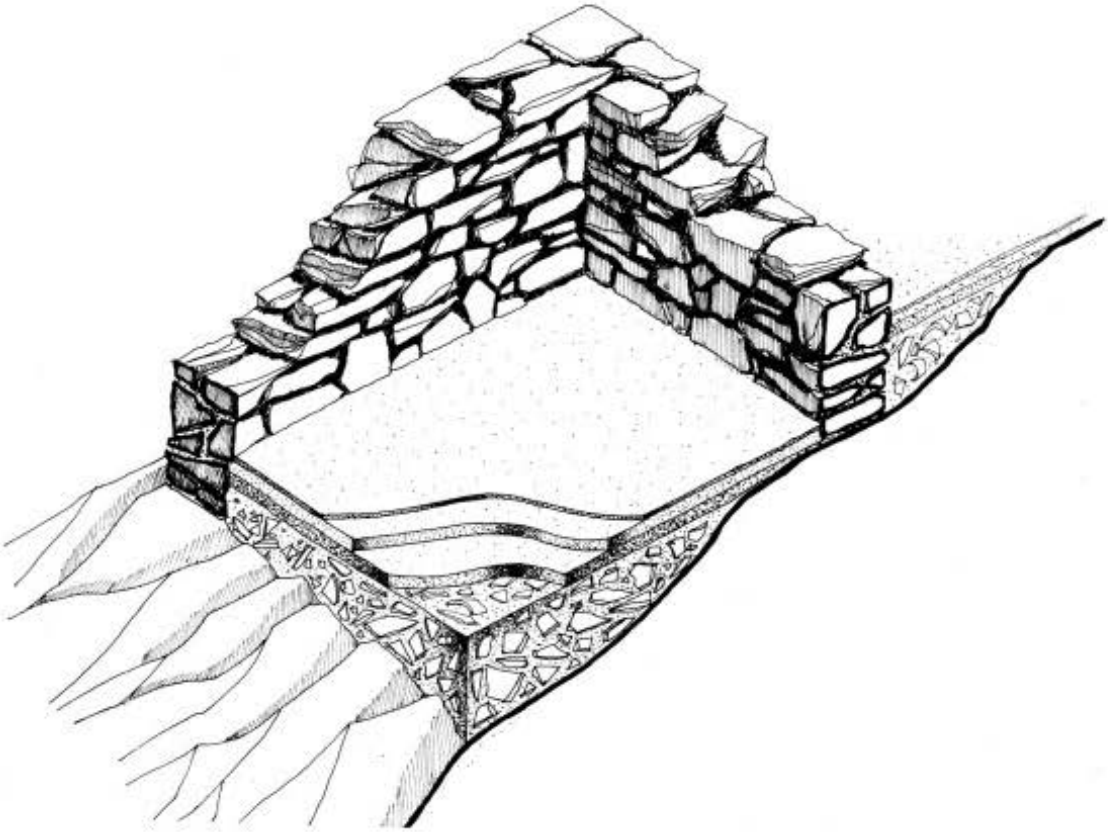

Σχ. 5. Κατασκευαστική λεπτομέρεια υποδομής δαπέδου σε κατωφέρεια.

από τις οποίες η μια παρουσιάζει κάποιο μορφολογικό ενδιαφέρον εξαιτίας του καρδιόσχημου ανοίγματος, είδος εξαιρετικά σπάνιο, αν όχι μοναδικό.

Αποκαλύφτηκαν επίσης επιχρίσματα λευκά, υπόλευκα, καθώς και πολύχρωμα με διάκοσμο που μιμείται ορθομαρμάρωση, όπως εκείνα που παρουσιάστηκαν πέρυσι (Εικ. 6). Διαφορετικού είδους διάκοσμο έχει μια ομάδα κονιαμάτων που βρέθηκε σε στρώματα καταστροφής δρόμου. Προτιμήσαμε να τα αφήσουμε επί τόπου, με την ελπίδα πως ίσως τα αναλάβουν οι συντηρητές της αρμόδιας υπηρεσίας. Περισυλλέξαμε μικρό μόνο δείγμα, από το οποίο φαίνεται καθαρά πως πρόκειται για διάκοσμο που μιμείται ορθογώνιο σύστημα δόμησης, με λευκό βάθος και έντονα κόκκινες γραμμές στους κάθετους και οριζόντιους αρμούς των δόμων. Δεν είμαστε ακόμη σε θέση να γνωρίζουμε αν πρόκειται για εσωτερικά ή εξωτερικά επιχρίσματα. Αν συμβαίνει το δεύτερο βρισκόμαστε μπροστά σ' ένα μοναδικό εύρημα, σε μια τεχνική που μας είναι γνωστή κυρίως από τη μνημειακή αρχιτεκτονική.

Τα ελληνιστικά σπίτια των Πετρών παρουσιάζουν πολλαπλό ενδιαφέρον. Θα μείνουμε για λίγο στις τεχνικές των δαπέδων σχολιάζοντας κάποια ερμηνευτικά σχέδια που δείχνουν την επαλληλία των υλικών τους στους ισόγειους χώρους. Στα περισσότερα σπίτια, η υποδομή των δαπέδων είναι ανομοιογενής εξαιτίας της μεγάλης κλίσης του εδάφους. Οι κατωφέρειες γεμίζονται με μπάζα ως την επιθυμητή στάθμη των προσπελάσεων (Σχ. 5). Ως αδρανή υλικά χρησιμοποιούνται χαλίκια

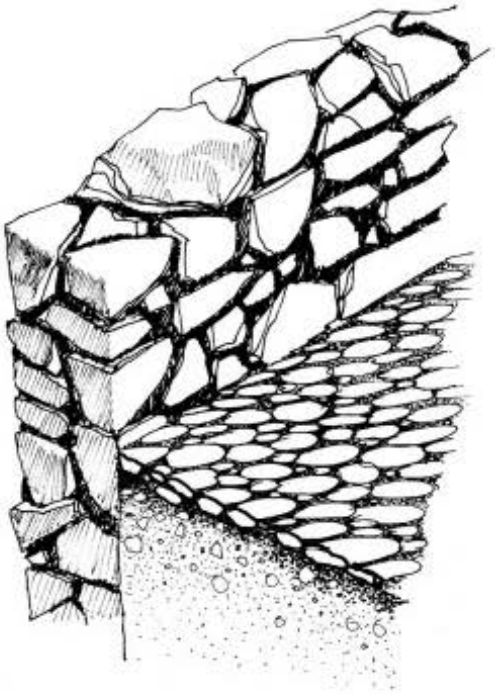

Σχ. 6. Κατασκευαστική λεπτομέρεια βοτσαλωτού δαπέδου.

ανακατεμένα με χώμα, σιδερόμαζες, σπασμένα κεραμίδια στέγης, κόκαλα ζώων και όστρακα αγγείων, στοιχεία πολύτιμα για τη χρονολόγηση του σπιτιού.

Το μπάζωμα καλύπτεται συνήθως με παχύ στρώμα καρβουνόσκονης πάνω στο οποίο εδράζεται η τελική επίστρωση του δαπέδου. Η χρήση κάρβουνου εξασφάλιζε το δάπεδο από την ανερχόμενη υγρασία, τεχνική που εφαρμόζεται ακόμη και σήμερα από τους λαϊκούς μαστόρους των Πετρών στους βοηθητικούς ισόγειους χώρους των σπιτιών.

Οι υποδομές των δαπέδων απαιτούν ιδιαίτερη προσοχή, γιατί συχνά δίνουν την εντύπωση στρώματος καταστροφής εξαιτίας των σπασμένων κεραμίδων που χρησιμοποιούνται στα μπάζα. Εξάλλου και το στρώμα καρβουνόσκονης μπορεί να ξεγελάσει τον ανασκαφέα, γιατί εμφανίζεται ως ομοιόμορφο στρώμα καύσης κάτω από την τελική επίστρωση του δαπέδου που σε αυτές τις περιπτώσεις γίνεται με πατημένο χώμα.

Συχνά, για λόγους εμφάνισης και καθαριότητας, η τελική επίστρωση γίνεται με ισχυρό ασβεστοκονίαμα χρώματος λευκού, υπόφαιου ή ανοικτού ρόδινου. Σε δάπεδα με αυξημένες απαιτήσεις σε τριβές, οι τεχνίτες χρησιμοποιούσαν βότσαλα κολυμβητά σε κοκκινόχωμα ή ασβεστοκονίαμα (Σχ. 6, Εικ. 7). Γνωστές ήταν επίσης οι επιστρώσεις με οπτές πλίνθους, καθώς επίσης και οι διαστρώσεις με σπασμένα κεραμίδια τοποθετημένα κάθετα, με ορατή τη στενή τους πλευρά, τεχνική που μας είναι γνωστή κυρίως από σπίτια της Πέλλας.

Αναφορικά με τα δάπεδα των ορόφων οι ενδείξεις είναι λιγοστές. Από κάποια απομεινάρια που βρέθηκαν σε ψηλότερα στρώματα καταστροφής διακρίνουμε δύο

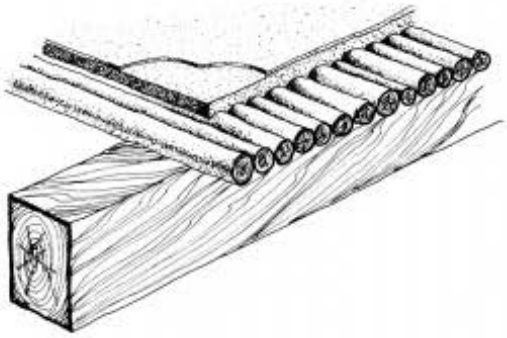

Σχ. 7. Κατασκευαστική λεπτομέρεια δαπέδου με ξύλινη υποδομή.

βασικά είδη: τα βοτσαλωτά δάπεδα και τα απλά πηλόχριστα. Ως φέρουσα κατασκευή, όπως προκύπτει από τα αποτυπώματα που άφησαν τα ξύλα στις κάτω επιφάνειες, χρησιμοποιήθηκαν λεπτοί κορμοί δένδρων, τοποθετημένοι ο ένας δίπλα στον άλλο σε απόλυτη συναρμογή. Πάνω στο ξύλινο αυτό επίπεδο απλωνόταν παχύ στρώμα κονιάματος ή κοκκινόχωμα (Σχ. 7). Ως τελική επίστρωση μπορούσε να χρησιμοποιηθεί μία από τις τεχνικές λύσεις που είδαμε πιο πάνω, από τις οποίες η βοτσαλωτή είναι βεβαιωμένη. Τα βότσαλα είχαν διάμετρο 0,02-0,03 μ., ήταν πολύχρωμα σε αποχρώσεις μαύρου, άσπρου, καφέ και πράσινου. Δεν είμαστε όμως σε θέση να γνωρίζουμε αν σχημάτιζαν συγκεκριμένα διακοσμητικά θέματα. Τα δύο βασικά αυτά είδη δαπέδων πρόσφεραν άριστες συνθήκες θερμομόνωσης, ηχομόνωσης, αλλά και απομόνωσης των χώρων κύριας διαμονής από τις δυσάρεστες οσμές των ισόγειων χώρων, οι οποίοι κατά κανόνα ήταν βοηθητικοί ή εργαστηριακοί.

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν επίσης κάποια δείγματα από καλαμόχτιστα επιχρίσματα που βρίσκουμε συχνά σε στρώματα καταστροφής. Η τεχνική αυτή, γνωστή από τις αρχαίες πηγές είχε ευρεία εφαρμογή σε δορώσεις στέγης, σε ενδιάμεσα χωρίσματα δωματίων καθώς επίσης και σε ταβανώσεις ξύλινων στεγών[4]. Τέτοιου είδους καλαμωτές οροφές καθώς επίσης και χωρίσματα επέζησαν ως τις μέρες μας στη μακεδονική αρχιτεκτονική (Σχ. 8, Εικ. 8). Γνωστά ήταν ακόμη και τα

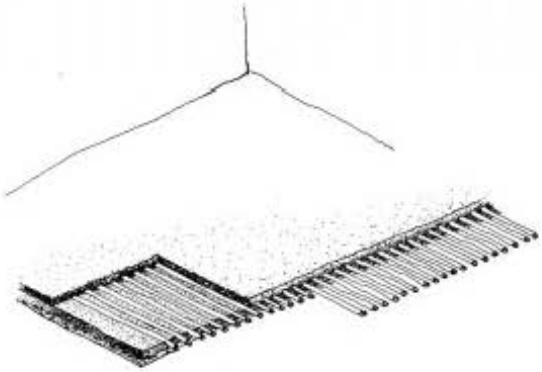

Σχ. 8. Ερμηνευτικό σκίτσο καλαμόχτιστης οροφής.

4. Α. Ορλάνδου - Ι. Τραυλού, Λεξικόν αρχαίων αρχιτεκτονικών όρων (1986) 137, λ. κάλαμος.

λασποεπιχρίσματα πάνω σε κλαδόπλεκτες επιφάνειες διαχωριστικών τοίχων, όπως προκύπτει από τα αποτυπώματα στην πίσω πλευρά ενός τεμαχίου που βρέθηκε σε σπίτι της ακρόπολης των Πετρών (Εικ. 9)

Τα στοιχεία στα οποία βασίζονται οι παρατηρήσεις μας για τις οροφές, τους διαχωριστικούς τοίχους και τα δάπεδα των ορόφων είναι πράγματι λίγα. Αρκετά όμως για να σχηματίσουμε μια αντίληψη για το βαθμό ανάπτυξης του βιοτικού επιπέδου στο οποίο έφτασαν οι κάτοικοι μιας μικρής ελληνιστικής πόλης, που αφομοίωσε τις πολιτιστικές αξίες της εποχής και δεν έμεινε ουραγός στις τεχνικές κατακτήσεις των μεγαλουπόλεων.

Η τελευταία εικόνα σχετίζεται με την καλλιτεχνική παραγωγή της ελληνιστικής πόλης των Πετρών (Εικ. 10). Πρόκειται για έκμαγμα μήτρας ύψους 7 εκ., το οποίο βρέθηκε στο νότιο πλάτωμα του οικισμού. Το εύρημα σε συνδυασμό με άλλες μήτρες ανάγλυφων αγγείων που βρέθηκαν σε προηγούμενες ανασκαφικές περιόδους, εμπλουτίζει τις γνώσεις μας σχετικά με την ύπαρξη εργαστηρίου κεραμικής στην πόλη. Με το ενδιαφέρον αυτό θέμα δε θα σας απασχολήσουμε εδώ. Παρουσιάστηκε πρόσφατα στο XIII Διεθνές Συνέδριο Κλασικής Αρχαιολογίας που έγινε στο Βερολίνο τον περασμένο Ιούλιο[5].

Θεσσαλονίκη, Πανεπιστήμιο
Εφορεία Κλασικών Αρχαιοτήτων

Γιώργος Βελένης
Πολυξένη Αδάμ-Βελένη

5. P. Adam-Veleni, Eine Werkstatt für Reliefgefässe in Petres, XIII International Congress für Classische Archäologie, Berlin 1988 (τα Πρακτικά τυπώνονται).

EXCAVATIONAL EVIDENCE OF THE HELLENISTIC CITY OF PETRES

G. VELENIS and P. ADAM-VELENI

This year the excavation concentrated in the problems concerning the spatial organization of the various functions of the city, such as the location of the cemetery, the centres of public life and the streets. The research of the fountain revealed that it is located on a main sloping winding street of the town; a narrow paved street (0.90 m. wide) was discovered in the neighbourhood of the southern plateau and an earlier pipe of stone used for water supply ran below. Big clay pipes found in the house of the southern plateau also suggest the existence of the fountain in the same area. A street, following the winding terraces probably existed above the level of the pipe.

Important remarks on the technique of the floors of the ground and first storey were carried out. The materials used for the foundation of the ground floor comprised pebbles with earth, iron-slag, roof-tiles, animal bones and sherds, all covered by a thick layer of powdered charcoal; the floors are founded in this layer and are made either of simple earth, or pebbles embedded in limeplaster.

Many samples of wattle and daub plaster were found in the excavation used for the covering of the roof, recalling modern traditional Macedonian architecture. Mud-plaster covering wattle and daub recalling basketechnique structures separated the space; this evidence is based on the imprint of a fragment found in a house in the citadel of the Hellenistic city at Petres (District of Florina — W. Macedonia).

1. Πέτρες, αγροτεμάχιο Τσοπανίδη. Πώρινη βάση στήλης. 2. Ανασκαφή ανοικτής ταφής κοριτσιού. 3. Άποψη νότιου πλατώματος του ελληνιστικού λόφου των Πετρών. 4. Ανασκαφική περίοδος 1983. Τμήμα κτιστού αγωγού.

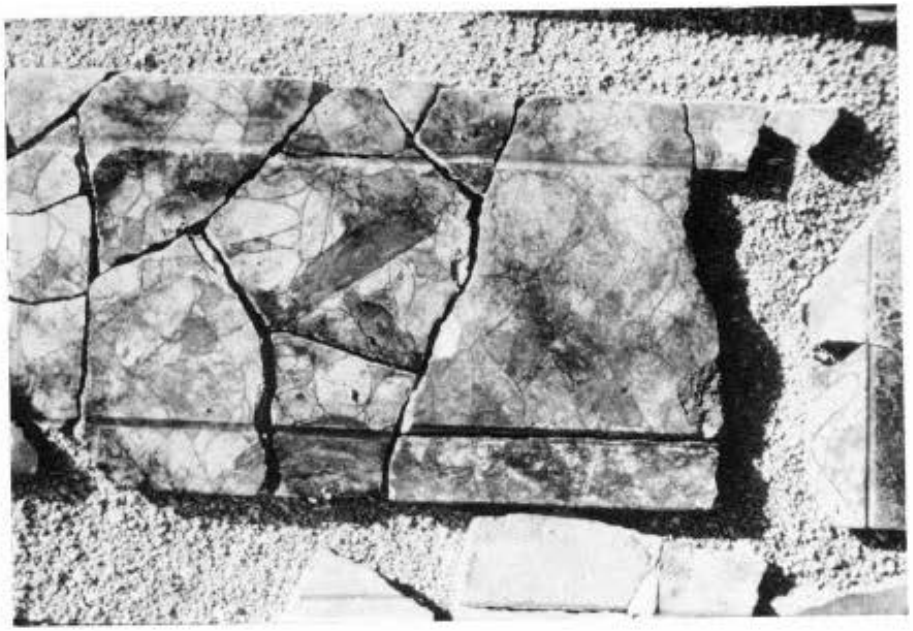

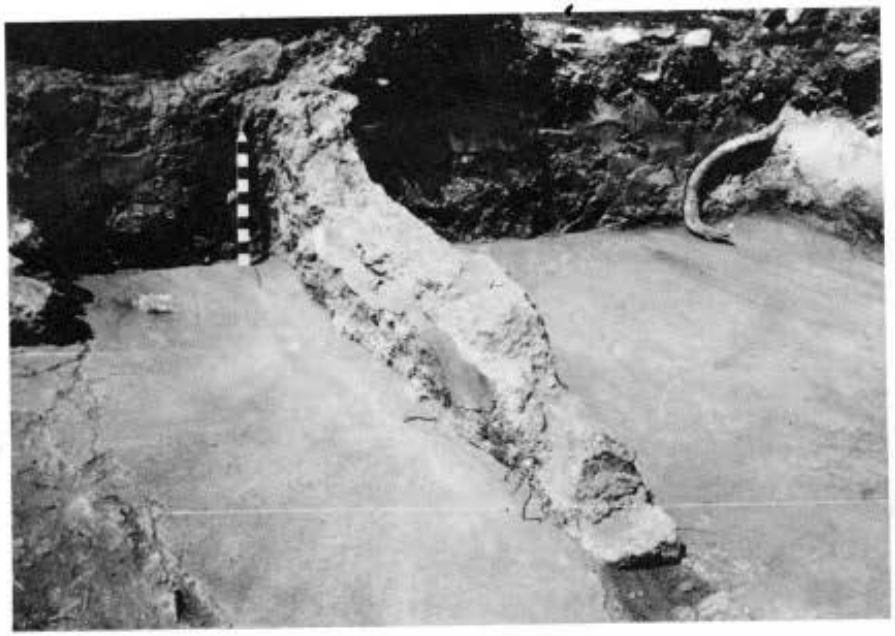

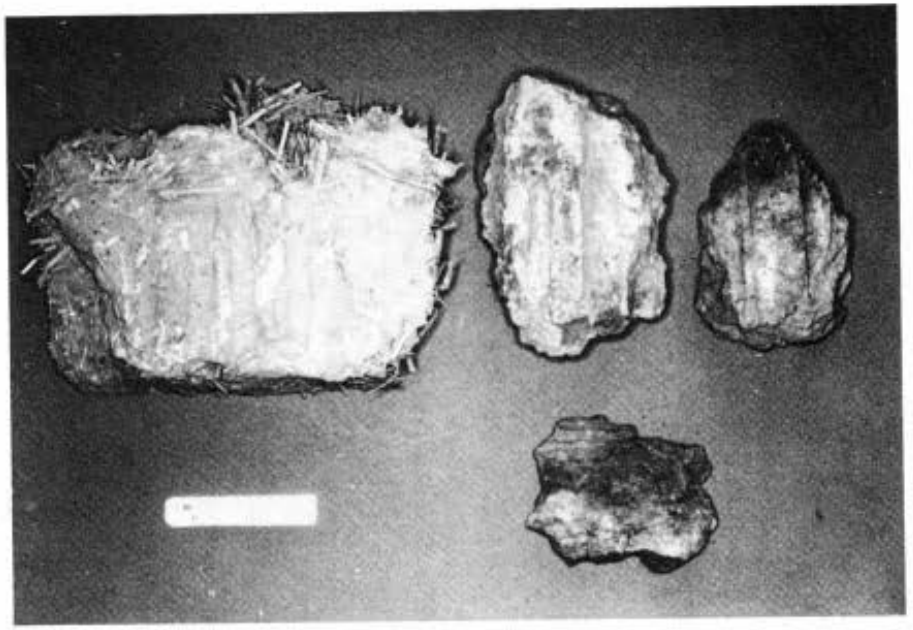

5. Ανασκαφική περίοδος 1988. Στρώμα καταστροφής με πήλινο αγωγό. 6. Τμήμα καταληπτήρα από εσωτερική διακόσμηση δωματίου σε σπίτι της ακρόπολης των Πετρών. 7. Δάπεδο από ασβεστοκονίαμα στην ακρόπολη των Πετρών. 8. Υπολείμματα καλαμωτής οροφής από την ανασκαφή της ελληνιστικής πόλης και σύγχρονη παρόμοια κατασκευή.

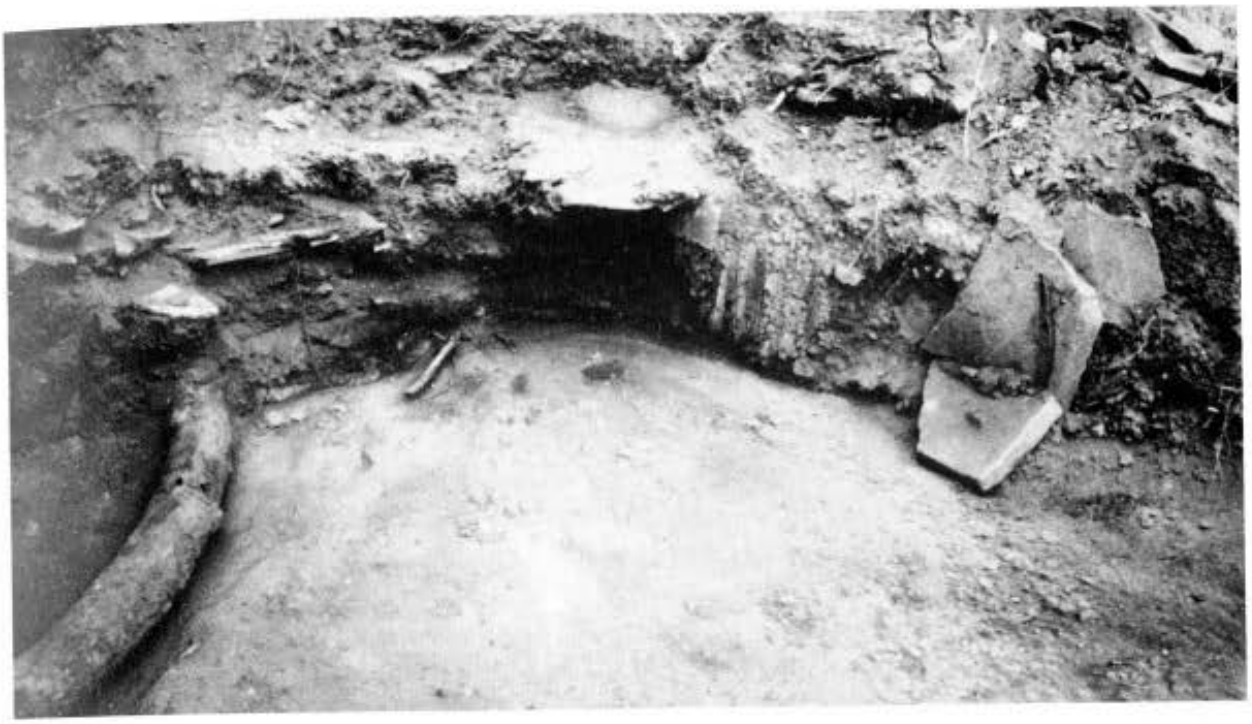

9. Τμήμα λασποεπιχρίσματος σε καλαθόπλεκτη επιφάνεια. 10. Έκμαγμα μήτρας, εύρημα ανασκαφής 1988.